

На правах рукопису

КИРИЧЕНКО Олександр Анатолійович

**ОСНОВИ
КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МІКРОЛОГІЇ**

Спеціальність: 12.00.09—
кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Харків — 1996

843. 98
843. 13

Дисертація є рукописом
Робота виконана на кафедрі
Дніпропетровського інституту
тетів.

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00757226 (Т)

Офіційні опоненти:

Заслужений юрист України
доктор юридичних наук, професор

Лисиченко В. К.

Член-кореспондент Академії
правових наук України
доктор юридичних наук, професор
доктор юридичних наук, професор

Михеєнко М. М.

Салтевський М. В.

**Провідна організація: Українська академія внутрішніх справ
(м. Київ)**

Захист відбудеться «25» грудня 1996 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 02.40.03 Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого (310024, Харків-24, вул. Пушкінська, 77).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого (Харків-24, вул. Пушкінська, 77).

Автореферат розісланий «23» листопада 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
професор

Ю. П. БІТЯК

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і ступінь дослідженості теми дисертації. Боротьба зі злочинністю є одним з головних державних завдань на будь-якій стадії суспільного розвитку. Особливого значення вона набуває в умовах реформування судової системи.

Зростання злочинності, що спостерігається нині в Україні, може бути зупинене поєднанням конкретних законодавчих і відповідних організаційних заходів і наукових розробок. Актуалізація наукового і методичного забезпечення боротьби зі злочинністю, підвищення її результативності шляхом впровадження у діяльність правоохоронних органів новітніх наукових досягнень і передового досвіду — ось основні завдання, які мають вирішити науки, пов'язані із цією діяльністю правоохоронних органів і судів (кримінальний процес, криміналістика, судова медицина тощо). Важливу роль у цьому відіграє комплексне дослідження проблем мікрології, що спрямоване на підвищення ефективності використання у боротьбі зі злочинністю мікрооб'єктів.

Зазначеній проблемі останнім часом у криміналістиці приділяється велика увага. Окремі її аспекти розроблені і висвітлені в багатьох статтях, посібниках, монографіях і кандидатських дисертаціях. В цьому плані відомі роботи В. П. Антонова, Р. С. Белкіна, Є. М. Бершадського, В. В. Бібікова, М. Б. Вандера, В. Г. Гончаренка, Г. Л. Грановського, А. І. Дворкіна, Н. Н. Єгорова, А. В. Заніна, Є. І. Звева, П. П. Іщенко, В. Є. Капітонова, М. Н. Камінського, Н. І. Клименко, І. Ф. Крилова, Н. М. Кузьміна, А. І. Лемасова, Н. І. Маланьїної, П. Менцла, О. М. Мотіна, В. С. Митричева, Т. Ф. Одинокіної, М. Я. Розенталя, М. С. Романова, М. Н. Русакова, М. В. Салтевського, В. А. Снеткова, В. М. Тертишника, Д. А. Турчина, М. П. Хілобок, В. З. Худякова, В. І. Шиканова та ін.

Загальнотеоретичним аспектом мікрології як однієї з проблем науки криміналістики присвячені докторські дисертації К. К. Бобева та М. Б. Вандера. Роль мікрооб'єктів в

розслідуванні злочинів неодноразово обговорювалась на симпозіумах і наукових конференціях, у тому числі — міжнародних.

Однак, не зважаючи на багаторічну практику використання мікрооб'єктів при розкритті та розслідуванні конкретних злочинів, на те, що було докладено чимало зусиль для криміналістичного вивчення теоретичних і методичних аспектів роботи з цими своєрідними носіями інформації і визначення їх значення у доказуванні, опубліковані роботи не вичерпують дану проблему, а тільки створюють фундаментальну базу для подальшого її теоретичного та прикладного дослідження, обґрунтування нових підходів до осмислення і розвитку висвітлених у літературі положень і різноаспектних наукових рекомендацій.

Цьому чимало сприяє й та обставина, що у даний час намітилось два самостійних напрямки вивчення проблем мікрооб'єктів: мікротрасологічне та мікрологічне (за М. Б. Вандером). Роз'єднаність вказаних практично взаємопов'язаних напрямків у розробці методологічних проблем мікрооб'єктів як носіїв інформації, питань щодо їх збирання і дослідження, оцінки і використання мікрологічної інформації у боротьбі зі злочинністю і зумовлені цим різні підходи до визначення завдань, предмету та видів об'єктів мікрологічних досліджень не сприяли як становленню окремого криміналістичного вчення про мікрооб'єкти, так і вирішенню загальних і часткових завдань наукового і методичного забезпечення роботи з ними.

Проведене пошукачем узагальнення практики і висвітлених у літературі теоретичних положень дозволило обґрунтувати необхідність об'єднання розрізнених напрямків вивчення проблем мікрооб'єктів у окреме криміналістичне вчення — «Криміналістична мікрологія», сформулювати власну концепцію його предмету і видів об'єктів дослідження, визначити шляхи комплексного теоретико-правового дослідження наукових основ, розробити рекомендації з прикладних питань використання мікрооб'єктів при провадженні в кримінальних справах.

Мета та основні завдання наукового дослідження полягають у тому, щоб у відповідності до загальних положень теорії відображення, кримінально-процесуальної теорії доказів, методології криміналістики та суміжних галузей знань визначити науково-практичні основи криміналістичної мікрології як окремого криміналістичного вчення і його місце у

системі наукових знань, розробити рекомендації щодо оптимізації окремих етапів та процедур роботи слідчого з мікрооб'єктами в перебігу розкриття, розслідування та попередження злочинів, а також щодо удосконалення в цій частині норм кримінально-процесуального законодавства. Зазначені завдання взаємозумовлені, що й визначило комплексне дослідження даної проблеми.

Дисертант поставив перед собою такі основні завдання:

а) визначити види об'єктів, мету, предмет і структуру криміналістичної мікрології, особливості методів її дослідження та її місце у системі наукових знань;

б) критично осмислити наявні в літературі визначення поняття мікрооб'єктів і напрямки розвитку загальнотеоретичних положень криміналістичної мікрології: поняття, термінологія і класифікація мікрооб'єктів, якісні та кількісні критерії відмежування їх від інших речових джерел доказів; сформулювати висновки та пропозиції з цих питань;

в) розкрити методологічні, організаційні та методичні аспекти діяльності слідчого зі збирання та дослідження мікрооб'єктів, оцінки та використання мікрологічної інформації;

г) опрацювати методичні рекомендації і пропозиції на вдосконалення процедур роботи з мікрооб'єктами з метою одержання достовірної інформації; підготувати пропозиції щодо вдосконалення окремих норм кримінально-процесуального законодавства України в частині роботи з мікрооб'єктами.

Методологія та методи дослідження. Методологічною основою дослідження є положення філософської теорії пізнання, теорії доказів у кримінальному процесі, криміналістики та інших суміжних галузях знання, а також узагальнення слідчої, судової та експертної практики. Використано практичний досвід автора, набутий під час роботи слідчим прокуратури та викладачем криміналістики юридичних факультетів Дніпропетровського і Сімферопольського держуніверситетів.

Розробляючи тему, автор використав порівняльно-правовий, формально-логічний, системно-структурний, семантичний та інші методи дослідження.

Об'єктом дисертаційного дослідження обрано криміналістичні і правові проблеми усього різноманіття мікрооб'єктів, що зустрічається в практиці розкриття, розслідування та попередження злочинів, найбільш раціональні та ефективні

правила роботи з мікрооб'єктами у кримінальному судочинстві.

Предмет дослідження складають теоретичні основи окремого криміналістичного вчення про мікрооб'єкти, правила та процесуальна процедура роботи з цими речовими джерелами доказів, можливості їх використання у перебігу доказування по кримінальних справах.

Інформаційна та емпірична база дослідження. Нормативне підгрунтя дослідження склали кримінально-процесуальне законодавство України і зарубіжних держав, інші нормативні акти.

Під час підготовки дисертації автором було вивчено понад 1000 джерел з питань теорії права, кримінального процесу, криміналістики, судової медицини та ін., понад 800 кримінальних справ, що розслідувалися слідчими органами прокуратури та внутрішніх справ Дніпропетровської, Луганської, Харківської та інших областей України у 1983—1995 рр., майже 700 експертних проваджень Харківського НДІСЕ за 1989—1992 рр. та понад 500 — Дніпропетровського обласного бюро судово-медичної експертизи за 1990—1995 рр., в яких досліджувалися мікрооб'єкти.

Взято інтерв'ю у 95 студентів юридичного факультету Дніпропетровського держуніверситету і 68 слідчих прокуратури та органів внутрішніх справ Дніпропетровської області з питань опанування опублікованими посібниками з криміналістичної мікрології, застосування положень і рекомендацій роботи з мікрооб'єктами в практиці розслідування злочинів.

Наукова новизна положень та висновків. У дисертації розроблені загальнотеоретичні положення окремого криміналістичного вчення — «Криміналістична мікрологія», проведено комплексне дослідження його наукових основ та шляхів оптимізації роботи з мікрооб'єктами у кримінальному судочинстві. Проблеми всієї різноманітності мікрооб'єктів, що зустрічаються в практиці розкриття, розслідування та попередження злочинів, вперше досліджені з позиції міжгалузевого системно-структурного підходу.

У відповідності з авторською концепцією **на захист виносяться такі основні положення:**

1. Обґрунтування видового розрізнення речових джерел доказів у кримінальному судочинстві, критеріїв відмежування мікрооб'єктів від звичайних речових доказів, латентних об'єктів та ультраоб'єктів.

2. Загальне визначення поняття мікрооб'єктів як окремого різновиду речових джерел доказів через їхні якісні ознаки.

3. Висновки про основні напрямки визначення мікрооб'єктів шляхом встановлення їх точних розмірних характеристик та сполучення якісних і кількісних критеріїв.

4. Класифікація мікрооб'єктів за сукупністю властивостей, котрі визначають їх видову відмінність, за агрегатним станом і природою, а також класифікація мікротрас за механізмом утворення.

5. Обґрунтування властивостей та основних положень механізму утворення мікрооб'єктів різних видів.

6. Концепція про завдання, предмет, об'єкти дослідження та структуру окремого криміналістичного вчення — «Криміналістична мікрологія», його місце у системі наукових знань.

7. Визначення сутності індивідуальної та групової ідентифікації мікрооб'єктів, встановлення їхньої групової приналежності.

8. Процесуальна характеристика мікрооб'єктів як речових джерел доказів.

9. Визначення етапів роботи з мікрооб'єктами у перебігу розслідування злочинів та елементів їх збирання, а також ймовірних і реальних, первинних і вторинних об'єктів-носіїв мікрооб'єктів.

10. Обґрунтування суті, процесуальної характеристики, мети та суб'єктів слідчого огляду, особистого та експертного дослідження мікрооб'єктів.

11. Визначення повноважень і форм взаємодії суб'єктів, які можуть та уповноважені вирішувати завдання збирати мікрооб'єкти процесуальними діями.

12. Обґрунтування умов роботи з мікрооб'єктами, що забезпечують одержання з їхньою допомогою достовірної оперативно-тактичної та доказової інформації.

13. Систематизований виклад:

а) прийомів, засобів та правил збирання мікрооб'єктів при розслідуванні вбивств, вчинених різними способами або в специфічних умовах;

б) фактів та обставин, що мають значення для правильного вирішення справи і можуть бути встановлені за допомогою мікрооб'єктів.

14. Визначення суті криміналістичного (оперативно-тактичного, доказового) та оперативно-розшукового значення мікрооб'єктів і взаємозв'язку між ними.

15. Пропозиції щодо вдосконалення кримінально-проце-

суального законодавства у частині роботи з мікрооб'єктами.

Теоретична та практична цінність результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що вони можуть бути використані для оптимізації роботи з мікрооб'єктами при розслідуванні окремих видів злочинів, підвищення ефективності їх розкриття, розслідування та попередження, а також спрямовані на вдосконалення нормативного регулювання окремих процесуальних дій. Деякі положення криміналістичної мікрології можуть мати значення для подальшої розробки загальної теорії криміналістики і кримінального процесу, поліпшення підготовки фахівців у вищих і середніх спеціальних юридичних навчальних закладах України та в системі безперервної освіти.

Рівень запровадження, апробація та публікація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення та висновки, що містяться в дисертації, впроваджені в практику роботи слідчих органів прокуратури та внутрішніх справ, а також у навчальний процес з підготовки та перепідготовки юристів з вищою та середньою спеціальною освітою. Вони опубліковані в 4 монографіях (71,9 д. а.), 2 практичних посібниках для слідчих (20 д. а.), 8 навчальних посібниках (55 д. а.), 3 навчально-методичних розробках (10,6 д. а.) та 18 наукових статтях (9,5 д. а.).

Крім того, за темою дисертації підготовлено для слідчих органів прокуратури та внутрішніх справ і студентів юридичних спеціальностей 10 інформаційних та навчально-методичних розробок (29 д. а.). Всього за темою дисертації опубліковано 35 наукових праць загальним обсягом 167 д. а.

Окремі положення дисертаційного дослідження апробовано у вигляді наукових повідомлень на науково-практичних конференціях, теоретичних і навчально-практичних семінарах: у містах Києві (1990, 1992 і 1993), Дніпропетровську (1988, 1993, 1994, 1995 і 1996), Луганську (1985 і 1986), а також у навчальному процесі на юридичних факультетах Волгоградського, Дніпропетровського, Запорізького, Київського, Сімферопольського і Східно-Українського держуніверситетів, в Українській академії внутрішніх справ, Харківському університеті МВС України та в Дніпропетровській і Луганській медичних академіях.

Матеріали дисертації використано Генеральною прокуратурою України при розробці перспективного плану заходів, спрямованих на розкриття, розслідування та попередження економічних злочинів.

Положення дисертації використовуються у процесі підготовки спеціалістів з вищою та середньою спеціальною юридичною освітою.

Структура роботи відповідає плану та завданням дослідження. Вона складається з вступу, трьох глав (дванадцяти параграфів), висновків, списку використаної літератури та восьми додатків. Загальний обсяг — 435 аркушів машинописного тексту, з яких 104 аркуші займають додатки.

ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується вибір теми, показуються її актуальність та рівень опрацювання, визначаються мета та завдання дослідження, його теоретична і практична цінність та наукова новизна, викладаються положення, що виносяться на захист, наводяться дані про запровадження, апробацію та публікацію результатів дослідження.

Глава перша — «Теоретичні положення криміналістичної мікрології» — присвячена дослідженню суті мікрооб'єктів, якісним та кількісним критеріям їхнього відмежування від інших речових джерел доказів у кримінальному судочинстві. Викладено питання класифікації мікрооб'єктів, їхні властивості та механізм утворення. Розглянуто завдання, об'єкти, предмет та особливості методів дослідження криміналістичної мікрології, її місце у системі наукових знань.

У **першому параграфі** — «Поняття мікрооб'єктів і критерії їхнього відмежування від інших матеріальних джерел інформації у кримінальному судочинстві», — розглядаючи на підставі положень теорії пізнання мікрооб'єкти як об'єкт дійсності та предмет дослідження криміналістичної мікрології, дисертант доходить висновку про необхідність розроблення чітких критеріїв відмежування мікрооб'єктів від інших речових джерел інформації у судовому доказуванні.

В результаті аналізу умов практичної роботи зі звичайними речовими доказами та мікрооб'єктами дисертант робить висновок, що основна відмінність між ними полягає у виявленні зовнішніх ознак перших, які їх індивідуалізують та які потрібно ввести до кримінального процесу через їхнє описання в процесуальних документах, можливе незброєним оком людини. У той же час відносно інших, навіть самих «великих» розмірних характеристик, це потребує застосувати принаймні найпростіші збільшувальні засоби, без котрих у кращому випадку можна встановити тільки факт наявності

мікрооб'єктів. Відмежування треба здійснювати по нижній межі звичайних речових доказів, котра все ще дозволяє працювати з ними неозброєним оком, та верхній межі розмірних характеристик мікрооб'єктів, що зумовлює вже необхідність застосування збільшувальних засобів та методів щодо візуального сприйняття їхніх морфологічних ознак.

Логічний розвиток концепції І. Кертеса та В. Я. Корухова про можливість морфологічного дослідження об'єктів в поєднанні з аналізом динаміки зародження терміну «мікро» дав можливість зробити висновок, що **безпідставно зараховувати** до мікрооб'єктів такі матеріальні утворення, які через свої мізерні розмірні характеристики не можуть бути піддані навіть мікроскопічному морфологічному аналізу. При цьому теоретично нижня межа сприйняття мікрооб'єктів може доходити до об'єктів, що складаються з декількох молекул (аморфних, скловидних тіл) або одного кристалу, і це дозволяє твердому об'єктові зберегти власну стійку форму*. А практично він визначається: а) завданнями дослідження та можливостями збільшувальної техніки; б) матеріалом (структурою) слідоутворювального та слідоприймального об'єктів; в) механізмом слідоутворення; г) характером мікрооб'єкту, який утворено за рахунок матеріалу об'єкта-носія, або природою мікрооб'єкта у вигляді окремого об'єкта (цілого, частки).

При розширенні меж морфологічного аналізу мікрооб'єктів або їхніх мінімальних розмірів до окремих молекул і дрібніших об'єктів замість морфології мікрооб'єктів буде зивчатись структура самих мікрооб'єктів, представлених самостійним об'єктом (цілим, часткою), або їх об'єкта-носія, з матеріалу якого вони створені. Морфологічні ж ознаки мікрооб'єктів не повинні ототожнюватися з їхньою елементарною структурою. Тому безпідставно окремі молекули, атоми й інші елементарні частки, у тому числі й запах, які внаслідок своїх мізерних розмірних характеристик не можуть бути сприйняті навіть за допомогою мікроскопа, причислювати до мікрооб'єктів. Такого роду об'єкти запропоновано виключити з числа об'єктів криміналістичної мікрології та іменувати ультраоб'єктами. На відміну від мікрооб'єктів, з котрими можлива безпосередня робота за допомогою збіль-

* Рухома структура молекул рідких та газоподібних речовин не дозволяє сприймати їх як самостійний об'єкт, яким у вільному агрегатному стані може бути лише сукупність молекул ріднини.

шувальних засобів, ультраоб'єкти потребують тільки опосередкованих методів якісного і кількісного аналізу.

На думку дисертанта, приналежність об'єктів до мікрооб'єктів треба визначати на підставі аналізу умов їхнього сприйняття, які визначаються тільки їхніми розмірними характеристиками, тоді як інші ознаки об'єктів, що зумовлюють їхню невидимість (наприклад, яркісні і колірні властивості, прихованість об'єктів за шаром речовини та ін.), є критеріями їхньої належності до латентних об'єктів. З останніми після усунення їхніх ознак латентності можна поводитися як із звичайними речовими доказами. Латентні сліди можуть бути пов'язані з розмірними характеристиками тільки у разі, коли вони (ці сліди) утворені мікрооб'єктами, приміром, латентний слід взуття на лаку меблів, який складається з мікрочастин пилю, що відділились від підшви, та ін. При цьому не треба ототожнювати сам латентний слід, який є макрооб'єктом, з мікрооб'єктами, що його утворили.

Таким чином, звернуто увагу на практичне використання у кримінальному судочинстві таких *речових джерел доказів*, як *звичайні речові докази, латентні об'єкти, мікрооб'єкти і ультраоб'єкти, кожен з яких потребує розробки особливих криміналістичних правил і процесуальної регламентації роботи з ними, що повинно забезпечити одержання за їхньою допомогою достовірної оперативно-тактичної або доказової інформації*. Тому набуває актуальності проблема точного відмежування мікрооб'єктів від названих речових джерел доказів.

Теорія пізнання вчить будувати пізнавальний процес на підставі врахування тісного взаємозв'язку якісного і кількісного критеріїв визначення об'єкту, з'ясування сутності останнього, що виділяє його серед інших об'єктів. Аналіз спеціальної літератури показує, що мікрооб'єкти у кримінальному судочинстві також визначались шляхом з'ясування їхніх якісних і кількісних ознак. Проте існуючі визначення мікрооб'єктів не дають чітких критеріїв відмежування їх від інших речових джерел доказів та відірвані від практичних умов роботи з ними.

Тому дисертант поставив перед собою завдання розробити якісні і кількісні критерії визначення поняття мікрооб'єктів, котрі були б позбавлені названих недоліків. Це завдання вирішувалось у процесі детального аналізу *більш як 60 дефініцій мікрооб'єктів*, запропонованих різними авторами. Вста-

новлено, що у криміналістичній, судово-медичній та кримінально-процесуальній науках існують три основні напрямки визначення поняття мікрооб'єктів: а) через відображення їхніх якісних ознак (якісне визначення); б) шляхом встановлення їхніх точних розмірних характеристик (кількісне визначення); в) через поєднання якісних та кількісних критеріїв (змішане визначення).

Підавши наявні якісні дефініції порівняльному аналізу, дисертант запропонував визначити поняття мікрооб'єктів через їхні якісні ознаки. *Криміналістичні мікрооб'єкти — це будь-які матеріальні утворення у твердому, сипучому або рідкому агрегатному стані, що мають значення для розв'язання завдань кримінального судочинства, факт наявності яких внаслідок їхніх незначних розмірів або кількостей у нормальних умовах спостереження ще може бути встановлено, але виявлення морфологічних ознак, що їх індивідуалізують, потребує застосування збільшувальних засобів і методів. Нижня межа розмірних характеристик мікрооб'єктів ще дозволяє провести їхній мікроскопічний морфологічний аналіз.*

Об'єкти будь-якого агрегатного стану, котрі через їхні мізерні розмірні характеристики не видно навіть у мікроскоп, є ультраоб'єктами і до об'єктів дослідження криміналістичної мікрології не належать.

Другий параграф — «Проблеми кількісних та змішаних характеристик мікрооб'єктів» — починається з критичного аналізу кількісних і змішаних дефініцій мікрооб'єктів, внаслідок чого дисертант дійшов висновку про недоцільність: а) тільки якісного або кількісного визначення мікрооб'єктів, оскільки точні розмірні характеристики мікрооб'єктів необхідні для експертних умов роботи з ними, але їх визначення у ході слідчих дій досить складне або неможливе; б) кількісного визначення мікрооб'єктів за масою, бо така розмірна характеристика має вельми широкий діапазон візуального сприйняття об'єктів різної природи, наприклад, мікрочасток птичого пуху чи свинцю; в) визначення тільки верхніх або нижніх розмірних меж мікрооб'єктів, оскільки існує необхідність їхнього відмежування як від макрооб'єктів, так і ультраоб'єктів; г) поєднання в одній дефініції мікрооб'єктів якісних і кількісних критеріїв, бо останні повинні встановлюватись не для всієї сукупності мікрооб'єктів, а для кожного їх виду (групи) та природи.

На підставі аналізу більш прийнятним визнано змішаний напрямок у визначенні мікрооб'єктів. При цьому точні розмірні характеристики повинні встановлюватись у таблично-довідковій формі на основі загальноприйнятого якісного визначення поняття мікрооб'єктів і науково розробленої їх класифікації шляхом конвенції (загального узгодження) між всіма правоохоронними органами попередньо розробленого орієнтовного кількісного критерію відмежування різновидів мікрооб'єктів від інших речових джерел доказів у відповідних їхньому агрегатному стану одиницях виміру. Для мікрооб'єктів, що мають власну стійку форму, доцільно встановити точні розміри окремо для двох і для третього їхнього вимірювання. Адже деяке перевищення розмірів твердих мікрооб'єктів тільки у одному з вимірювань за межі «мікро», наприклад, тонкого дроту, волосся, текстильного волокна та ін., не переводить їх у ранг макрооб'єктів, бо умови їхнього візуального сприйняття від цього практично не змінюються.

В третьому параграфі — «Класифікація мікрооб'єктів, її наукове та практичне значення» — дисертант підтримав позицію М. Б. Вандера, Н. І. Клименко, І. Ф. Крилова, Н. І. Маланьїної та інших вчених, згідно з якою внаслідок надзвичайно широкої різноманітності мікрооб'єктів не можна розробити їхню класифікацію на єдиній основі.

Проте є правильним не збільшення кількості таких основ, а вибір з них тільки практично значущих, що не дублюють один одного та є основами класифікації саме мікрооб'єктів, а не інших об'єктів чи відношень, досягнення однакового їх розуміння та ін.*

Критичний аналіз майже 60 класифікацій мікрооб'єктів, викладений у спеціальній літературі, дав змогу авторові вказати на їхні недоліки і визнати, що мають наукове і практичне значення такі класифікаційні основи: за сукупністю властивостей, котрі визначають їхню видову відмінність (за видами); за агрегатним станом і природою. Важливе значення має й класифікація мікротрас за механізмом утворення.

Розробку видової класифікації мікрооб'єктів дисертант запропонував у взаємозв'язку з вирішенням їхніх термінологічних проблем. Наявна термінологічна різноманітність мікрооб'єктів свідчить про теоретичну та практичну актуальність

* Наприклад, Г. Л. Грановський класифікував мікрооб'єкти за 12 основами, а М. Я. Розенталь — за 17.

проблеми уніфікації наукової мови криміналістичної мікрології*.

Проведений з цією метою аналіз більш як 50 варіантів розв'язання проблем термінології мікрооб'єктів, що запропоновані у спеціальній літературі, дав підстави вважати найбільш конструктивною позицією тієї групи вчених (Р. С. Белкін, П. Д. Біленчук, К. К. Бобев, М. Б. Вандер, Г. Л. Грановський, П. П. Іщенко, В. Є. Капітонов, Н. І. Клименко, Н. І. Маланьїна, О. М. Мотін, М. В. Салтевський, В. І. Шиканов та ін.), котра пропонує виділити для позначення мікрооб'єктів один термін узагальнюючий і декілька видових.

Подальше опрацювання в межах цієї концепції проблем термінології мікрооб'єктів дисертант вбачає в усуненні слабких сторін наявних варіантів, які досить часто мають семантично недосконалі терміни (словосполучення). Вони не вичерпують усієї видової різноманітності мікрооб'єктів, що використовується у практиці, а також неточно відображають реальне групування специфічних властивостей кожного з цих видів, деякі групи мікрооб'єктів необґрунтовано об'єднуються одним терміном та ін.

Підавши критичному аналізу термінологію, що застосовувалася у криміналістичній літературі для відображення видового різноманіття мікрооб'єктів, дисертант дійшов висновку, що практично мікрооб'єкти можуть бути у вигляді: 1) об'єктів, що являють собою дещо єдине ціле (*мікротіла*); 2) окремих частин об'єктів (*мікрочастки*); 3) об'єктів або їх частин, котрі внаслідок мізерних розмірних характеристик мають інтерес для дослідника з боку морфологічних й субстанційних властивостей не кожного з них, а їхніх сукупностей (*мікроречовини*); 4) матеріально фіксованих відображень ознак зовнішньої побудови слідоутворювального об'єкту, що уможливають його ідентифікацію (*мікровідбитки*), або 5) тільки діагностують загальний характер зовнішнього впливу (*мікровідображення*); 6) усіх цих об'єктів, які досліджуються як елементи чи деталі інших матеріальних відображень, представлених єдиним об'єктом (*мікродеталі*).

Результати інтерв'ювання студентів-юристів і слідчих свідчать про те, що є певні труднощі в практичному використанні видової класифікації мікрооб'єктів на основі вказаних

* Дисертант нарахував понад 200 термінів та словосполучень, що застосовувались для позначення всієї сукупності мікрооб'єктів або тих чи інших їхніх груп.

їх видів внаслідок її особливої деталізації. Тому є доцільною розробка видової класифікації з урахуванням більш загальних властивостей, котрими, як показує аналіз цих груп мікрооб'єктів, для мікротіл, мікрочасток і мікроречовин є насамперед субстанційні властивості, що надає можливість об'єднати їх терміном «мікрособстанції», а для мікровідбитків і мікровідображень — трансологічні, що вказує на обґрунтованість їх найменування узагальнюючим терміном «мікротраси». При цьому слід вточнити традиційне поняття мікротрас не тільки лінійними слідами, а будь-якими матеріально фіксованими відображеннями ознак зовнішньої побудови слідоутворювального об'єкту або загального характеру зовнішнього впливу.

На підставі викладеного мікрооб'єкти за сукупністю властивостей, котрі визначають їх видову відмінність, можуть бути класифіковані на мікрособстанції мікротраси та мікродеталі.

За агрегатним станом мікрооб'єкти розподіляються на тверді (аморфні, скловидні, кристалічні), сипучі і рідкі (розчини, емульсії, суспензії), а за природою — органічного, неорганічного і змішаного походження.

За основу класифікації мікротрас за механізмом утворення взята класифікація, запропонована О. М. Мотіним, котра у розробці дисертанта для мікровідбитків виглядає так. У частині впливу, котрому піддавався об'єкт-носії, мікровідбитки поділяються на локальні і периферійні; у частині природи впливу — мікровідбитки розрубу, розрізу, розпилу, свердлення, проколу, пробую, удару, розриву, зсуву, зламу і фізико-хімічного впливу світлового потоку; у частині конкретного прояву впливу — мікровідбитки тиску, ковзання, тертя, кофіння, ділення і фізико-хімічного впливу. Аналогічно класифікуються і мікровідображення з доповненням біологічного впливу.

Четвертий параграф — «Властивості мікрооб'єктів і механізм їхнього утворення» — починається аналізом механізму утворення мікрооб'єктів різних видів. Узагальнення практики й спеціальної літератури свідчить про те, що частіше за все мікрооб'єкти утворюються при механічній взаємодії об'єктів, рідше — в результаті біологічного, хімічного і окремих видів фізичного (термічного тощо) впливу.

Детально розглянуто механізм утворення мікротрас при механічному впливові шляхом формування, перерозподілу, руйнування, ділення і структурних змін. Особлива увага

приділена дослідженню механізму утворення мікровідбитків у процесі розрізу, розрубу, розпилу, проколу, свердління, удару, зсуву, тиску, розриву та розламу. Вказано на більш широку різноманітність зовнішнього впливу (механічне, фізичне, хімічне і біологічне), яке може привести до утворення їхніх мікровідображень, і наведено окремі приклади цього.

Встановлено, що незначні розмірні характеристики мікрособстанцій та їхня відокремленість від об'єкта-носія визначає наявність у них такої *сукупності властивостей*: *змінність кольору й механічних властивостей, піддатність впливу міжмолекулярних зв'язків, електромагнітного поля й перенесенню потоком повітря, підвищена хімічна активність, випарювання та дифузія, а також локальність відображення їхніх властивостей*. Мікрособстанції, що знаходяться у масі об'єкта-носія, та мікротраси, котрі утворені за рахунок матеріалу останнього, можуть не мати багато з них властивостей, добре зберігатись, але загалом вони також підвладні швидким змінам.

На початку **п'ятого параграфа** — **«Предмет та методи дослідження криміналістичної мікрології, її місце у системі наукових знань»** — дається хронологічний аналіз процесу становлення теоретичних основ криміналістичної мікрології. В 1971 р. Г. Л. Грановський поставив питання про виділення у трасології підрозділу «Мікротрасологія», що вивчає питання роботи з мікрооб'єктами. Цю концепцію підтримали Р. С. Белкін, К. К. Бобев, А. В. Занін, Б. І. Ласкаускене, О. М. Мотін, Н. С. Польовий та інші криміналісти. Основи мікротрасології К. К. Бобев розробив у монографії та докторській дисертації. У міру розвитку цього напрямку об'єктами його дослідження становили тільки мікротраси (серед яких, зокрема, не було мікровідображень і частини мікровідбитків), а мікрособстанції являли інтерес тільки з трасологічної точки зору.

На протилежність мікротрасологічному напрямку розвитку проблематики мікрооб'єктів М. Б. Вандер у 1978 р. запропонував словосполучення «судова мікрологія» для позначення єдиного напрямку в криміналістиці і судовій експертизі по вивченню мікрооб'єктів, що було підтримано Є. М. Бершадським, Є. І. Зуєвим, Н. П. Майліс, Н. І. Маланьїною, В. Л. Поповим, І. В. Постикою й іншими вченими. Згодом М. Б. Вандер присвятив цьому напрямку монографію, значну частину докторської дисертації та низку посібників, у котрих послідовно відстоювалась теза про недоцільність його позначення терміном «мікротрасологія» та необхідність ви-

ключення з об'єктів його дослідження мікротрас. Тому даний напрямок є по суті не мікрологічним (бо таким може бути визнано тільки вчення, що охоплює всю різноманітність мікрооб'єктів), а мікросубстанційним, тому що вивчає тільки мікросубстанції.

Роз'єднаність вказаних взаємопов'язаних напрямків у розробці питань збирання і дослідження мікрооб'єктів у перебігу розкриття, розслідування та попередження злочинів і зумовлені цим різні підходи до визначення завдань, предмету та об'єктів мікрологічних досліджень не сприяли як становленню міждисциплінарного напрямку, що розвивається, по вивченню проблем мікрооб'єктів у процесі діяльності по доказуванню, так й вирішення завдань наукового і методичного забезпечення роботи з цим вельми перспективним речовим джерелом доказів у кримінальному судочинстві, розробці наукових основ окремого криміналістичного вчення про мікрооб'єкти (мікросубстанції, мікротраси і мікродеталі).

Необхідність об'єднання у цьому вченні на правах його підрозділів мікросубстанціології та мікротрасології не ілюзорна. Вона впливає з тотожної криміналістичної і процесуальної сутності мікросубстанцій і мікротрас, що зумовлює необхідність розробки єдиних криміналістичних правил і процесуальної процедури роботи з ними, котрі могли б забезпечити одержання з їхньою допомогою достовірної інформації. Правильність такого підходу підтверджується позицією провідних вчених, згідно з якою мікротраси і мікросубстанції об'єднуються поняттям мікрооб'єкти. (Р. С. Белкін, Є. І. Зуєв, Н. Н. Єгоров, Є. П. Іщенко, В. Є. Капітонов, Н. І. Клименко, І. Ф. Крилов, М. В. Салтевський, В. І. Шиканов та ін.).

У зв'язку з цим дисертант, проаналізувавши роботи представників вказаних напрямків, зробив висновок, що вони, по суті, являють собою єдиний міждисциплінарний напрямок, що розвивається, тісно пов'язаний, з одного боку, з криміналістикою, а з другого — з науками кримінального, цивільного і адміністративного процесу, судовою медициною та ін. Об'єднання цих напрямків доцільно іменувати «*Судова мікрологія*», предметом вивчення якої є *проблеми всієї практично існуючої різноманітності мікрооб'єктів, що пов'язані зі здійсненням судової діяльності.*

Найбільш розвиненим розділом цього напрямку є окреме криміналістичне вчення про мікрооб'єкти, яке пропонується назвати «Криміналістичною мікрологією», а також вважати його одночасно й розділом криміналістики. Цю позицію під-

тримали П. Д. Біленчук, М. М. Михеєнко, О. М. Мотін, В. М. Тертишник, І. Я. Фрідман та інші вчені. В одній з останніх публікацій М. Б. Вандер та Н. І. Маланьїна також частково сприйняли її, включивши до предмета дослідження судової мікрології й цивільно-правові проблеми.

На підставі викладеного *криміналістичну мікрологію слід визначити як окреме криміналістичне вчення, котре на основі пізнання закономірностей виникнення, збирання, дослідження мікрооб'єктів, оцінки й використання мікрологічної інформації, що має значення для вирішення завдань кримінального судочинства, розробляє технічні засоби, тактичні прийоми та методичні рекомендації по розкриттю, розслідуванню і попередженню злочинів.*

Розглядаючи проблему про місце криміналістичної мікрології у системі наукових знань, дисертант відзначив, що окрім неї до судової мікрології входять або можуть увійти у перспективі сукупності знань про мікрооб'єкти й з інших юридичних дисциплін, що обслуговують судову діяльність (кримінального, цивільного та адміністративного процесу, судової медицини та ін.), котрим ще треба розвинути до рівня розділу цього напрямку і своїх материнських наук.

У межах навчального курсу криміналістики положення криміналістичної мікрології недоцільно викладати разом, оскільки вони нерозривно пов'язані з матеріалом всіх розділів курсу. В дисертації зазначається, які саме положення криміналістичного вчення про мікрооб'єкти повинні розглядатись у кожному з розділів криміналістики.

Розвиваючи концепцію М. В. Салтевського про розмежування ідентифікації і встановлення групової приналежності об'єктів, дисертант дійшов висновку, що перше можливе тільки стосовно твердих макрооб'єктів або мікрооб'єктів по мікровідбитках ознак їхньої зовнішньої побудови на різного роду твердих об'єктах. При цьому мікровідбитки можуть бути такими, що дозволяють провести індивідуальну або групову ідентифікацію слідоутворюючого об'єкту. Індивідуальною є й ідентифікація цілого за мікровідбитками спільної лінії (площини) ділення макрочасток або мікрочасток, а групова ідентифікація цього об'єкту може мати різний рівень групофікації, наприклад, його приналежності до клинкових ножів з визначеними параметрами або до колючо-різальних знарядь взагалі.

При встановленні групової приналежності твердих, сипучих і рідких мікрооб'єктів першорядне значення мають їхні

внутрішні властивості і морфологія. Причому у даному випадку відбувається порівняльне дослідження морфології декількох твердих об'єктів. У процесі ж групової або індивідуальної ідентифікації морфологія об'єкта (у вигляді ознак зовнішньої побудови) порівнюється з її відображенням у мікровідбитках.

У дисертації також розглянуто особливості встановлення джерела походження мікрооб'єктів, їх діагностичного та ситуаційного дослідження.

У другій главі — «Правові та криміналістичні проблеми мікрооб'єктів у системі доказів» — розкриті основні питання правового регулювання роботи з мікрооб'єктами у кримінальному судочинстві.

Перший параграф—«Мікрооб'єкти як речове джерело доказів»—присвячено дослідженню процесуальної сутності мікрооб'єктів як речового джерела доказів. Розвиваючи концепцію вітчизняних вчених (С. А. Альперт, М. І. Бажанов, Ю. М. Грошевий, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, М. В. Салтевський, В. М. Тертишник, В. П. Шибіко та ін.) про поняття доказів, необхідність розмежування останніх як відомостей про фактичні дані, речових та особистих їхніх джерел і процесуальних засобів їхнього подання, дисертант зробив висновок, що діючий процесуальний порядок роботи з речовими доказами може бути застосовано тільки до таких мікрооб'єктів, розмірні характеристики яких дозволяють учасникам кримінального процесу безпосередньо сприйняти і зрозуміти роботу з ними.

Якщо ж мізерні розміри мікрооб'єктів роблять їх недоступними для безпосереднього візуального сприйняття вказаними особами (навіть «озброєними» лабораторною збільшувальною технікою), то такі мікрооб'єкти не можна у процесі слідчих дій оглянути, описати у протоколі, сфотографувати та долучити до справи у вигляді речових доказів (ст. 79 КПК України), у судовому засіданні оглянути їх і пред'явити учасникам судового розгляду для того, щоб вони могли звернути увагу суду на ті чи інші особливості, що мають значення для вирішення справи (ст. 313 КПК України), оцінити в сукупності з іншими доказами саме як речові докази (ст. 67 КПК України), а також виконати відносно них й інші вимоги, що застосовуються при роботі з речовими доказами. Тому дисертант запропонував у процесуальному плані такі мікрооб'єкти прирахувати до інших речових джерел доказів, котрі у кримінальний процес можуть бути вве-

дені тільки шляхом висновку експертизи, як додатки, до якого вони і повинні розглядатись. В протоколах слідчих дій (судового засідання) відображається робота тільки з їхніми ймовірними об'єктами-носіями.

У зв'язку з цим автор вказав, що такий же порядок роботи доцільно визначити і відносно об'єктів, котрі недоступні для безпосереднього візуального сприйняття учасників кримінального процесу не внаслідок їхніх мізерних розмірних характеристик, а з інших причин, наприклад, коли не можна усунути в них ознаки латентності, коли вони надзвичайно радіоактивні, отруйні та ін.

В дисертації проведено аналіз процесуальних засобів подання фактичних даних за допомогою обох названих груп мікрооб'єктів, запропонована нова редакція ст. 78 КПК України.

У другому параграфі — «Повноваження та функції суб'єктів, які беруть участь у збиранні мікрооб'єктів» — дисертант аналізує позиції науковців і виокремлює такі погляди. В. Д. Арсен'єв, Р. С. Белкін, М. Б. Вандер, Л. В. Вікторова, А. І. Дворкін, П. П. Іщенко, В. Є. Капітонов, Ю. Г. Корухов, В. С. Митричев, М. Я. Сегай та ін., вважають, що суб'єктами збирання мікрооб'єктів можуть бути і слідчий, і експерт. На думку І. Ф. Крилова, О. М. Мотіна, М. Я. Розенталя, В. І. Шиканова, О. О. Ейсмана та інших, ним може бути лише експерт. Є. М. Бершадський, Л. В. Вінницький, В. Г. Гончаренко, Г. І. Грамович, А. В. Дулов, Н. І. Клименко, В. К. Лисиченко, А. Н. Ертевціан та інші криміналісти стверджують, що збирати мікрооб'єкти може лише слідчий, який у разі потреби залучає до цього спеціаліста. Слід підкреслити, що остання група авторів визнає практику експертного виявлення мікрооб'єктів хибною, а Л. В. Вінницький до того ж вважає, що у цьому разі виникає питання про допустимість виявлених експертом мікрооб'єктів.

Узагальнення практики показує, що виявлення мікрооб'єктів на ймовірних об'єктах-носіях у більшості випадків здійснюється експертом та рідше — слідчим, який, як правило, звертається в таких випадках за допомогою до спеціаліста.

На думку дисертанта, викладені у літературі протилежні погляди ґрунтуються на неповному зіставленні авторами положень чинного законодавства та теорії доказів, а також узагальнених даних практики з реально існуючими особливостями їхніх повноважень і функцій суб'єктів, які беруть участь у збиранні мікрооб'єктів як специфічного джерела

доказів. У цьому неважко переконатися, якщо детально проаналізувати саму процедуру збирання мікрооб'єктів у міру зменшення їх розмірних характеристик.

Так, неозброєним оком можна у кращому випадку встановити тільки факт наявності найбільш «великих» мікрооб'єктів, але застосування найпростіших збільшувальних засобів дозволяє працювати з ними як із звичайними речовими доказами. В міру зменшення розмірних характеристик мікрооб'єктів процес їхнього збирання стає, з одного боку, неприступнішим для безпосереднього візуального сприйняття та розуміння неспеціалістом та ускладнює одержання морфологічних ознак, що їх індивідуалізують, потрібних для документування в протоколах слідчих дій, а з іншого, — характеризується більшою потребою залучати спеціальні знання. Останнє спостерігається у процесі збирання вже більш «дрібних» мікрооб'єктів, які внаслідок своїх мізерних характеристик можуть бути сприйняті лише за допомогою стаціонарної збільшувальної техніки. Тому передбачені чинним законодавством повноваження та функції осіб, які беруть участь у збиранні та в іншій роботі з мікрооб'єктами, потребують уточнення та детального опрацювання.

Дисертант вважає, що будь-яка робота з мікрооб'єктами у перебігу слідчих дій, яка пов'язана із застосуванням технічних засобів або іншою дією щодо них, повинна бути доступна безпосередньому сприйняттю й розумінню осіб, що беруть участь в ній. Ця робота повинна детально процесуально документуватися таким чином, щоб у осіб, які вивчають справу, не виникло сумніву, що мікрооб'єкти або їх об'єкти-носії не були замінені чи якимось іншим чином сфальсифіковані.

Поза цим описанням вони мають бути тільки в упаковці, яка до того ж є своєрідним засобом їхньої індивідуалізації, що запобігає їх фальсифікації та іншим можливим несприятливим діям, як от: втрати, заміни, знищення, пошкодження, зміни та ін. Це все можливе за детального документування всієї роботи з мікрооб'єктами з моменту їхнього виявлення, у тому числі процесу належного пакування, стану та збереження на ній посвідних заходів перед її порушенням, всіх здійснених після порушення упаковки дій щодо мікрооб'єктів (технічні засоби, зовнішні умови роботи, вжиті при їхньому збиранні та дослідженні застережні заходи та ін.).

Особи, які беруть участь у збиранні мікрооб'єктів, можуть підписувати протокол слідчої дії лише у разі, коли їм була

зрозуміла сутність цієї роботи та вони безпосередньо спостерігали процес збирання мікрооб'єктів, починаючи від виявлення останніх і закінчуючи їхнім упакуванням, посвідни-ми написами на упаковці, а також якщо в них у процесі цього була цілковита впевненість у тому, що в упакування були вміщені *саме ті мікрооб'єкти*, дії по збиранню яких відображені у протоколі.

Проте, як свідчить практика, створити такі умови при роботі з мікрооб'єктами в процесі слідчих дій складно, а часом і неможливо. Тому слідчий (особа, що проводить дізнання, та суддя) самостійно може збирати мікрооб'єкти лише найбільш «великих» розмірних характеристик. У разі потреби (через брак навичок такої роботи та ін.) він може звертатися за допомогою до спеціаліста у порядку ст. 128-1 КПК України.

Якщо процес збирання мікрооб'єктів стає недоступним безпосередньому візуальному сприйняттю та розумінню учасників слідчої дії або вимагає застосування спеціальних знань, то відповідно до вимог ч. 1 ст. 75 КПК України треба призначити експертизу з таким завданням. У цьому випадку слідчий у присутності понятих (а суддя — учасників судового розгляду) повинен зібрати ймовірні об'єкти-носії таких мікрооб'єктів. Більш доцільно до цієї роботи залучати як спеціаліста *майбутнього експерта*. Коли є змога, експерт може розпочати дослідження з завданням зібрати мікрооб'єкти на таких об'єктах-носіях та зробити це повністю або частково на місці проведення слідчої дії чи у більш сприятливих для цього умовах.

Звичайно, при цьому відбувається поєднання процесуальних функцій експерта та спеціаліста, чому опонують В. К. Лисиченко, М. О. Селіванов, О. Р. Шляхов та інші автори. Проте мінімізація об'єктів експертного дослідження, на думку дисертанта, дуже часто робить доцільним особисте сприйняття експертом умов їхнього збирання. При цьому *експерт не перетворюється на суб'єкта збирання доказів*, бо об'єкти експертного дослідження (ймовірні об'єкти-носії мікрооб'єктів) збираються слідчим у присутності понятих та надаються експерту, який у процесі експертизи здійснює притаманну йому функцію — вирішує питання, які вимагають залучення спеціальних знань.

У цьому випадку він здійснює збирання таких мікрооб'єктів, робота з якими є недоступною безпосередньому прийняттю або розумінню учасників слідчої дії, насамперед понятих.

У такій ситуації питання про допустимість виявлених у процесі експертного дослідження мікрооб'єктів не виникає, оскільки це завдання ставилося перед експертом самим слідчим, який надав йому й об'єкти експертного дослідження.

Запропоновані заходи на забезпечення безперервного ланцюжка документування, який пов'язаний з належно проведеними операціями по упаковці та розупаковці мікрооб'єктів, спроможні забезпечити одержання достовірної інформації з допомогою останніх. Уявляється, що позапроцесуальне збирання мікрооб'єктів робить хибним одержання в подальшому з їхньою допомогою доказової інформації. Адже за наявністю прогалин у позапроцесуальному документуванні роботи з мікрооб'єктами у захисника з'являються підстави порушити питання про брак в цей період процесуальних гарантій: а) неможливості різного роду фальсифікацій з мікрооб'єктами; б) об'єктивного відтворення усіх умов роботи з ними.

Тому виникає потреба у додатковому процесуальному доведенні факту відсутності фальсифікацій та умов роботи з мікрооб'єктами в перебігу її позапроцесуального документування (за допомогою протоколів ретельного позапроцесуального документування роботи з мікрооб'єктами, відомостей про перебування останніх в належній упаковці, протоколів допиту осіб, які працювали з ними, та ін.). Якщо ці обставини не будуть доведені, то інформація, яку було одержано за допомогою мікрооб'єктів, може використовуватися тільки з оперативно-тактичною метою. Достовірність останньої також не буде викликати сумніву, якщо дотримуватися безперервного ланцюжка позапроцесуального документування всієї роботи з мікрооб'єктами.

На підставі викладеного дисертант доходить висновку про доцільність допуску до порушення кримінальної справи всіх видів огляду та експертного дослідження, щоб одержати достатні дані, які вказують на наявність в дії ознак злочину. Адже на цій стадії кримінального судочинства основний зміст роботи з матеріальними об'єктами як джерелами доказів є в одержанні даних, необхідних для порушення кримінальної справи або відмовлення в цьому. У ряді випадків без збирання та дослідження мікрооб'єктів це завдання не можна вирішити. Від проведення на цій стадії роботи з мікрооб'єктами з іншою метою можна утриматися. У цьому разі зникає й потреба у проведенні експертом дійсно попередніх досліджень мікрооб'єктів, негативні наслідки чого ретельно розглядаються в дисертації.

У третьому параграфі — «Сутність особистого дослідження мікрооб'єктів та його місце в системі процесуальних дій» — дисертант, проаналізувавши дискусію щодо природи, термінології та процесуальної регламентації особистого дослідження мікрооб'єктів (яке в літературі найчастіше мало назву «попереднє дослідження»), вважає, що за основу вирішення цієї проблеми можна взяти позицію В. К. Лисиченка. За його думкою, сутність попереднього дослідження речових доказів є в особистому вивченні доказової інформації, яка міститься у конкретному джерелі. В. К. Лисиченко відокремлює три форми дослідження речових доказів, які мають спільні гносеологічні функції і логічну природу, але розрізняються між собою за метою та процесуальною регламентацією (юридичним значенням в доказуванні): попереднє дослідження, огляд та експертизу.

Особливість попереднього дослідження, на думку цього та багатьох інших криміналістів (М. Б. Вандер, Л. В. Віницький, В. Г. Гончаренко, А. І. Дворкін, Н. Н. Єгоров, Н. І. Клименко, Н. М. Кузьмін, М. О. Селіванов, В. С. Сорокін, С. М. Сирков, В. З. Худяков та ін.), полягає в тому, що воно не є процесуальною дією і тому не має доказового значення.

На підставі викладеного дисертант вважає, що точніше відбиває сутність цього дослідження словосполучення *«особисте дослідження»*, якщо останнє розуміється як *дослідження, що провадиться безпосередньо особами, на яких відповідно до вимог ст. 22 КПК України покладено обов'язок вжити всіх передбачених законом заходів для всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи, тобто суддею, прокурором, слідчим та дізнавачем*. Беручи до уваги специфіку мікрооб'єктів як джерела доказів, іншим учасникам кримінального процесу (обвинуваченому, потерпілому та ін.) доцільно надавати лише право брати участь у таких дослідженнях.

У цьому зв'язку в дисертації розглянуто дискусію про суб'єктів особистого дослідження мікрооб'єктів та зазначено, що спеціаліст таким бути не може, бо він має лише надавати допомогу слідчому в проведенні особистого дослідження мікрооб'єктів. Щоб слідчий був переконаний, що протягом усього кримінального судочинства з мікрооб'єктами не трапилася будь-яка фальсифікація, він повинен особисто сприймати всю роботу з ними. Як виняток з цього правила може бути тільки експертне дослідження мікрооб'єктів, яке здій-

снюється, як відомо, експертом, коли він вирішує спеціальні питання. Процесуальною ж гарантією запобігання у перебігу експертизи різного роду фальсифікацій з мікрооб'єктами (їх об'єктами-носіями) є відповідальність експерта за неякісний або завідомо неправдивий висновок. Цим, на думку дисертанта, має відрізнитися експертне дослідження мікрооб'єктів, що не може здійснюватися особисто дізнавачем, слідчим, прокурором чи суддею, від особистого дослідження та слідчого (судового) огляду мікрооб'єктів або їхніх об'єктів-носіїв, які належать до компетенції цих осіб.

Крім того, на думку дисертанта, треба уточнити мету слідчого огляду (ст. 190 КПК України), особистого та експертного дослідження мікрооб'єктів. *За мету слідчого огляду доцільніше вважати збирання слідів (мікрослідів) злочину, речових джерел доказів, а також процесуальне засвідчення стану та взаєморозташування цих об'єктів та інших об'єктів навколишньої обстановки місця події або іншого місця на момент проведення слідчої дії. Питання ж, пов'язані зі з'ясуванням обстановки події та інших обставин, що мають значення для правильного вирішення справи і потребують залучення спеціальних знань, повинні розглядатися в рамках експертного дослідження, а ті, які не вимагають таких знань або пов'язані з визначенням шляхів виявлення злочину, збирання, дослідження, закріплення, оцінки та використання доказів, — в рамках особистого дослідження мікрооб'єктів.*

Беручи до уваги, що позапроцесуальне документування роботи з мікрооб'єктами ускладнює процедуру процесуального доказування з їхньою допомогою, дисертант вважає за потрібне *при збігу огляду та особистого дослідження у часі проводити їх водночас та оформляти протоколом огляду з докладним відображенням ходу та результатів особистого дослідження. В іншому випадку доцільно передбачити особисте дослідження як процесуальну дію, що здійснюється аналогічно огляду, тобто з участю понятих. Його треба допустити до порушення кримінальної справи так само, як огляд та експертизу, якщо необхідно одержати достатні дані про ознаки злочину. До визнання ж особистого дослідження процесуальною дією його слід оформляти протоколом огляду.*

Доказове значення результатів особистого дослідження мікрооб'єктів має визначатися за загальними правилами. Якщо в процесі цього остаточно вирішені питання, які не потребують залучення спеціальних знань і тим самим встановлені фактичні дані, що необхідні для справи, то резуль-

тати дослідження можуть використовуватися як джерело доказів. Вирішення спеціальних питань самостійно слідчим або спеціалістом поза рамками експертизи не має доказового значення. Аналогічне значення результатів особистого дослідження мікрооб'єктів, яке має на меті не встановити фактичні дані, потрібні для справи, а визначити тільки шляхи виявлення ознак злочину, збирання, дослідження, закріплення, оцінки та використання доказів.

Четвертий параграф — «Пропозиції щодо вдосконалення редакцій окремих норм КПК, що стосуються питань збирання та дослідження мікрооб'єктів» — присвячено викладенню проблем удосконалення законодавства в частині роботи з мікрооб'єктами. Сформульовано пропозиції по доповненню або зміні ст. 75, 76, 79, 104, 190, 191, 192, 313 і 315 КПК України, а також зазначено потребу вдосконалення й інших норм цього кодексу з питань процесуальної регламентації роботи з мікрооб'єктами, яка забезпечує одержання з їхньою допомогою достовірної інформації.

В третій главі — «Методика збирання мікрооб'єктів і використання мікрологічної інформації у кримінальному судочинстві» — розглянуто суть і основні питання збирання мікрооб'єктів та використання мікрологічної інформації. Важливе місце серед них займає питання про суть і термінологію етапів роботи з мікрооб'єктами та елементів їх збирання, котре спеціально не досліджувалось у літературі. Необхідність розробки вказаних питань викликана не бажанням абстрагованого теоретизування, а реальними практичними труднощами. Йдеться про те, що існує понятійне і термінологічне різноманіття викликає деякі складнощі як у плані засвоєння відповідного навчального матеріалу студентами, так й у практичній роботі з мікрооб'єктами. Піддавши аналізу положення теорії доказів і погляди різних авторів з цих проблем, дисертант дійшов висновку, що *робота з мікрооб'єктами у кримінальному судочинстві проходить такі етапи: збирання і дослідження мікрооб'єктів, оцінка й використання мікрологічної інформації*. Велике значення для якісного здійснення кожного з цих етапів має знання механізму виникнення мікрооб'єктів різних видів та їх природи.

В першому параграфі цієї глави — «Загальні положення збирання мікрооб'єктів» — на підставі аналізу існуючої в літературі термінології визначена суть кожного з елементів збирання мікрооб'єктів: їх пошуку, виявлення, фіксації, вилучення, упакування, зберігання і транспортування. Окремо

розглянуто поняття одного із способів фіксації мікрооб'єктів — їх *документування*, яке дисертант підрозділяє на процесуальне та позапроцесуальне. Процесуальне документування в свою чергу складається з: а) протокольного, яке здійснюється особою, що веде дізнання, попереднє слідство або судовий розгляд кримінальних справ; та б) експертного, яке виконується експертом у перебігу досліджень. Позапроцесуальне документування здійснюється оперативним робітником у перебігу розшукових дій чи іншою особою поза слідчих дій. Викладаючи методологію пошуку та виявлення мікрооб'єктів, автор визначає поняття їх ймовірних, реальних, первинних та вторинних об'єктів-носіїв.

На думку дисертанта, у теперішній час існує чимало розроблених технічних засобів і методів, за допомогою яких можна ефективно здійснити збирання мікрооб'єктів. Проте рекомендації по їх застосуванню у літературі не відрізняються одноманітністю. Тому на основі аналізу літературних джерел і практики дисертант інтегрував *більш як 30 методик* застосування технічних засобів і методів у кожному із вказаних елементів збирання мікрооб'єктів, пояснивши своє ставлення до дискусійних питань.

Особливу увагу було приділено висвітленню прийомів упаковки і методики безперервного протокольного документування роботи з мікрооб'єктами, а також проведення інших елементів їх збирання, котрі здатні забезпечити одержання достовірної інформації.

У **другому параграфі** — **«Особливості збирання мікрооб'єктів, зумовлені способом злочину»** — на підставі аналізу літературних джерел, слідчої, судової та експертної практики зінтегровані особливості збирання мікрооб'єктів при розслідуванні вбивств, вчинених різними способами або у специфічних умовах. Було відзначено, що дисертант опублікував такі розробки відповідно до *20 ситуацій з додатковою табличною алгоритмізацією цих особливостей* стосовно кожного з них та з зазначенням джерел походження мікрооб'єктів та їх ймовірних об'єктів-носіїв, характеру мікрооб'єктів, технічних засобів та методів їх виявлення, вилучення та упаковки. Теоретичне і практичне значення цих розробок полягає в детальному та систематизованому викладі чималого обсягу узагальненого матеріалу.

Третій параграф — **«Практика використання мікрооб'єктів при розслідуванні злочинів»** — присвячено дослідженню

суті понять оцінки і використання мікрологічної інформації, криміналістичної (доказової, оперативно-тактичної) і оперативно-розшукової мікрологічної інформації, розкриттю ролі мікрооб'єктів у встановленні різного роду обставин, що мають значення для правильного вирішення кримінальної справи.

На підставі аналізу проблемних питань дисертант зробив висновок, що кінцевий етап роботи з мікрооб'єктами у кримінальному процесі полягає у використанні мікрологічної інформації в доказуванні, якому передує її оцінка.

Торкаючись суті *криміналістичної інформації*, що одержана за допомогою мікрооб'єктів, автор запропонував розподілити її: а) на *оперативно-тактичну, тобто коли за допомогою мікрооб'єктів і непроцесуальних, але застосовуваних гласно засобів одержується інформація для встановлення ознак злочинного посягання, його розкриття і припинення, а також для визначення шляхів збирання, дослідження, оцінки і використання доказів*; б) *доказову, тобто коли за допомогою мікрооб'єктів і процесуальних засобів безпосередньо встановлюються, спростовуються, перевіряються, закріплюються і оцінюються ті чи інші факти і обставини, котрі мають значення для правильного вирішення кримінальних справ.*

У кримінальному судочинстві доказове та оперативно-тактичне значення мікрооб'єктів реалізується за допомогою криміналістичних засобів, а у позапроцесуальній сфері—прийомами та засобами оперативно-розшукової діяльності. При цьому *оперативно-розшукове значення мікрооб'єктів* (як і їхнє оперативно-тактичне значення) *повинно проявлятися в одержанні інформації для встановлення ознак злочинного посягання, його розкриття і припинення, а також для визначення шляхів збирання, дослідження, оцінки і використання доказів.* Проте у даному випадку робота з мікрооб'єктами здійснюється у процесі негласного застосування засобів боротьби зі злочинністю.

В дисертації відзначено, що *за допомогою мікрооб'єктів можна встановити практично будь-який факт або обставину, що підлягають доказуванню в кримінальній справі.* На підставі аналізу літературних джерел, слідчої, судової та експертної практики дисертант розробив орієнтовний перелік фактів, які можна встановити за допомогою мікрооб'єктів. Він складає *понад 300 позицій*, які систематизовано відповідно до предмета доказування та підтверджено практичними прикладами.

У висновку дисертації розглянуто головні результати проведеного дослідження, сформульовані основні положення криміналістичної мікрології, визначено перспективи її розвитку і напрямки, що потребують подальшого вивчення. Вказано теоретичне і прикладне значення авторських розробок.

Додатки до дисертації — вісім таблиць, які ілюструють, доповнюють і роз'яснюють проведене дослідження.

За темою дисертації опубліковані такі роботи:

Монографії

1. Кириченко А. А. Криминалистическая микрология.— Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1993 (10,46 д. а.).
2. Кириченко А. А. Основы судебной микрологии.— Днепропетровск: Изд-во Порогии, 1994 (33,05 д. а.).
3. Кириченко А. А. Проблемы судебной микрологии. В 2 ч. — Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1995. (20 д. а.).
4. Кириченко А. А. Актуальные проблемы криминалистической микрологии.— Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1996 (8,4 д. а.).

Посібники:

5. Кириченко А. А., Тимошенко Б. Ф. Собирание и использование микрообъектов при расследовании преступлений.— Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1993 (9,3/7,2 д. а.).
6. Кириченко А. А., Биленчук П. Д., Науменко И. Д. Собирание микрообъектов при расследовании преступных посягательств на личность.— Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1993 (10,7/9,3 д. а.).
7. Кириченко А. А. Курс судебной микрологии: В 7 ч.— Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1994.— Ч. 1: История развития и общетеоретические основы (7,21 д. а.).
8. Кириченко А. А. Курс судебной микрологии: В 7 ч.— Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1994.— Ч. 2: Проблемы процессуальной микрологии (2,53 д. а.).
9. Кириченко А. А., Клименко Н. И. Курс судебной микрологии: В 7 ч.— Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1994.— Ч. 3: Общие положения собирання микрообъектов (4,65/3,8 д. а.).
10. Кириченко А. А., Биленчук П. Д., Клименко Н. И. Курс судебной микрологии: В 7 ч.— Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1994.— Ч. 4: Проблемы судебной одорологии (9,76/8,2 д. а.).
11. Кириченко А. А., Романько В. Н. Курс судебной микрологии: В 7 ч.— Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1994.— Ч. 5: Особенности собирання микрообъектов, обусловленные способом преступления (8,6/7,9 д. а.).

12. Кириченко А. А., Клименко Н. И. Курс судебной микробиологии: В 7 ч.— Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1994.— Ч. 6: Исследование микрообъектов (7,67/6,8 д. а.).

13. Кириченко А. А., Клименко Н. И. Курс судебной микробиологии: В 7 ч.— Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1994.— Ч. 7: Использование микробиологической информации (7,44/6,9 д. а.).

14. Бахин В. П., Кириченко А. А. Как раскрываются преступления. Криминалистика в вопросах и примерах.— Днепропетровск: РИО ДГУ, 1995 (7,21/2,2 д. а.).

Статті:

15. Клименко Н. И., Кириченко О. А. Микрообъекты как речові докази // Радянське право.— 1985.— № 11 (0,5/0,2 д. а.).

16. Кириченко А. А. Значение микрообъектов при расследовании преступлений // Криминалистика и судебная экспертиза.— К., 1990.— Вып. 41 (0,5 д. а.).

17. Кириченко О. А. Використання локалізації мікрооб'єктів при розслідуванні злочинів проти особи // Сучасні проблеми держави та права.— К.: Либідь, 1990. (0,3 д. а.).

18. Клименко Н. И., Кириченко А. А. Возможности экспертного исследования микрообъектов // Теоретические и практические проблемы обеспечения раскрытия и расследования преступлений криминалистическими методами.— К.: УАВД, 1992. (0,7/0,4 д. а.).

19. Кириченко О. А. Проблеми криміналістики в сучасних умовах боротьби зі злочинністю // Українознавство та гуманізація освіти.— Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1993. (0,2 д. а.).

20. Кириченко А. А. О предмете криминалистики и судебной микробиологии // Вестн. ДГУ.— Днепропетровск, 1994.— Вып. 1 (0,9 д. а.).

21. Кириченко А. А. Проблемы гражданско-процессуальной микробиологии // Там же.— Днепропетровск, 1994. (0,4 д. а.).

22. Кириченко А. А., Сушацкая И. Ю. Экспертологическое понятие микрообъектов // Там же.— Днепропетровск, 1994. (0,3/0,2 д. а.).

23. Кириченко А. А., Гмырко В. П. Проблемы уголовно-процессуальной микробиологии // Там же.— Днепропетровск, 1994. (0,5/0,4 д. а.).

24. Кириченко А. А., Мазница А. А. История развития судебной микробиологии // Там же.— Днепропетровск, 1994. (0,4/0,3 д. а.).

25. Кириченко А. А., Сушацкая И. Ю. Использование материальных источников информации в уголовном судопроизводстве // Вестн. ДГУ.— Днепропетровск, 1995.— Вып. 2 (0,3/0,2 д. а.).

26. Кириченко А. А., Иваненко О. Ю. Некоторые вопросы процессуальной регламентации работы с микрообъектами // Там же.— Днепропетровск, 1995. (0,8/0,7 д. а.).

27. Кириченко А. А., Текутьев Е. Ю. О понятии стадий борьбы с преступностью в криминалистике и судебной микробиологии // Там же.— Днепропетровск, 1995. (0,4/0,3 д. а.).

28. Кириченко А. А., Мазница А. А. О понятии следов и микроследов в криминалистике // Там же.— Днепропетровск, 1995 (0,4/0,3 д. а.).

29. Кириченко А. А., Колодка Е. Г. Проблемы классификации микрообъектов // Там же.— Днепропетровск, 1995. (0,9/0,8 д. а.).

30. Кириченко А. А. Дискуссионные вопросы определения микрообъектов // Вестн. ДГУ.— Днепропетровск, 1996.— Вып. 3 (0,9 д. а.).

31. Кириченко А. А., Шостак М. М. Видовая классификация микрообъектов // Там же.— Днепропетровск, 1996. (0,8/0,7 д. а.).

32. Кириченко А. А., Колодка Е. Г., Мазница А. А. Свойства микрообъектов // Там же.— Днепропетровск, 1996. (0,3/0,2 д. а.).

Методичні вказівки:

33. Методические указания по изучению спецкурса «Проблемы использования микрообъектов в уголовном судопроизводстве» / А. А. Кириченко.— Днепропетровск: РИО ДГУ, 1995 (2,16 д. а.).

34. Методические указания по изучению спецкурса «Проблемы судебной микробиологии и экспертологии» / А. А. Кириченко.— Днепропетровск: РИО ДГУ, 1996 (3,2 д. а.).

35. Методические указания по изучению курса «Криминалистика» / А. А. Кириченко.— Днепропетровск: РИО ДГУ, 1996 (5,2 д. а.).

Загальний обсяг публікацій — 167/152 д. а.

Kirichenko A. A. The Foundations of the Criminalistical Micrology.

The thesis in the form of a manuscript for a Doctor's of Laws degree in the field 12.00.09 — Criminal Procedure and criminalistics; forensic examination.

National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav Mudryj, Kharkov, 1996.

35 scientific works and the thesis manuscript are defended. They contain the theoretical scientific foundations research of the particular criminalistical doctrine «Criminalistical Micrology». It's determined that «Criminalistical Micrology» embraces the problems of the microobjects variety, their collecting, research and usage in the proving as the material information source in the crimes investigation practice. The installation of the provisions and methodical recommendations for the work with the microobjects into the activity of the investigators procurator's offices and ministries of home affairs as well as into the academic criminalistics programmes of the law higher schools has taken place.

Кириченко А. А. Основы криминалистической микрологии.

Диссертация на соискание научной степени доктора юридических наук по специальности 12.00.09 — уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза.

Национальная юридическая академия Украины им. Ярослава Мудрого, Харьков, 1996.

Защищается 35 научных работ и рукопись диссертации, которые содержат теоретическое исследование научных основ частного криминалистического учения «Криминалистическая микрология». Установлено, что «Криминалистическая микрология» охватывает проблемы всего встречающегося в практике расследования преступлений разнообразия микрообъектов, их собирания, исследования и использования в доказывании в качестве вещественных источников информации. Осуществлено внедрение положений и методических рекомендаций работы с микрообъектами в деятельность следователей органов прокуратуры и внутренних дел, а также в учебный процесс юридических вузов по криминалистике.

Ключові слова: криміналістична мікрологія, мікрооб'єкти, мікрологічна інформація.

Відповідальна за випуск проф. В. Є. Коновалова

Редактор Р. Є. Регушевський

Коректор Т. О. Коросташова

Підписано до друку 11.11.96. Формат 60×90/16. Папір друкарський.
Друк високий. Умов. друк. арк. 2,0. Тираж 100 прим. Замовлення № 2292.

Друкарня ДДУ, 320050, м. Дніпропетровськ-50, вул. Козакова, 4б.

438202

AB 36.369